

Kiistanalainen perhe ja moraalinen järkeily sosiaalityössä*

Hannele Forsberg YTT, professori, sosiaalityö, Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö,
Tampereen yliopisto
hannele.forsberg@uta.fi

Janus vol. 19 (3) 2011, 269–274

Janus

Kiistanalainen perhe – ponnahduslauta monimutkaisuuden kysymyksille

Kari Väänäsen kirjoittamassa ja ohjaamassa TV-sarjassa Taivaan tulet neljä yhteistaloudessa elävää ja viinaan menevää miestä löysi rappusilta vauvan. Vauvan kopassa olevassa kirjeessä luki: "Joku teistä on tämän isä. Pitäkää huolta. Minä en nyt jaksa. Irja." Vauvan tulo miesten talouteen sai aikaan ihmeitä. Viina jäi taka-alalle, koti siivottiin ja vauvan hoidosta kilpailtiin. Yksi miehistä palasi vuosien jälkeen palkkatyöhön, jotta lapsen elatus olisi turvattu. Miesten elämälle tuli kerta heitolla syvyyttä ja mieli. TV-sarjan kemijärveläisyhteisö ei voinut olla huomaamatta miehissä tapahtunutta myönteistä muutosta. Vähitellen vauvan läsnäolo paljastui – sillä seuraamuksella, että lastensuojeluviranomaiset tulivat miesten kotiin arvioimaan lapsen tilannetta. Kuntaan juuri muuttaneen sosiaalityöntekijän kannanmuodostus oli nopea ja ehdoton: ei ole lapsen edun mukaista asua neljän miehen hoivissa. Lapsi on sijoitettava lastenkotiin. Yhteisössä pitkään asuneet ja miehet kauan tunteneet viranomaiset olivat havainneet miesten muutoksen ja vastuunottamisen vauvasta. He epäroiväät ja miettiväät, mikä tilanteessa olisi oikea toimintatapa. Oliko perusteita viedä onnelliselta

ja hyvinvoivalta vaikuttava lapsi isiltään ja lähiyhteisöstään?

Esimerkki on fiktiivinen ja tyylitelty – kuten taiteelliselle esittämiselle sopii – mutta se johdattaa sosiaalityössä kohdattaviin kiistanalaisiin perhetilanteisiin ja ammattilaisten tiedonmuodostuksen kysymyksiin. Monitulkintaisissa ja epäselvissä tilanteissa tiedonmuodostus on vaativaa. Kuten esimerkissämme, ongelmasta voi olla läsnä kilpailevia totuuksia. Olemassa oleva tieto voi olla riittämätöntä, eikä se välttämättä tunnista käsillä olevaa ilmiötä. Myös kaikki tunnistettavat ongelmanratkaisuvaihtoehdot voivat osoittautua epätyytyttäväksi. Sosiaalityössä on kuitenkin eettisesti velvoittavia tilanteita – esimerkin tapauksessa lapsen aseman turvaaminen –, joissa on toimittava ja tehtävä päätöksiä, vaikka selkeää tietoa oikeasta ratkaisusta ei ole käytettävissä.

Epävarman tiedon ja tietämisen haasteet kohdataan kiteytyneinä mutkikkaina ja eettisesti latautuneissa konfliktitilanteissa. Vanhemmuuden laadusta ja lasten hyvinvoinnista ratkaisuja tekevä lastensuojelu sekä avioeroihin liittyvät riitaiset huolto- ja tapaamisratkaisut, joihin sosiaalityö osallistuu, sisältävät runsaasti tällaisia konflikteja.

*Puheenvuoro perustuu Tampereen yliopistossa 28.4.2011 pidettyyn professorin juhlaluentoon ja Suomen Akatemian varttuneen tutkijan (2009–2010) projektiin "Epävarma tieto, kiistanalaiset puhekäytännöt ja sosiaalityö".

Käytän perheen kiistanalaisuutta ponnahduslautana eettisesti latautuneiden monimutkaisuuden kysymysten tarkastelulle sosiaalityössä. Perheen kulttuurinen moninaisuus on ollut paljon esillä yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa – myös osana ammattikäytäntöjä. Perheen moraalinen monimutkaisuus – perhettä määrittävät kilpailevat moraaliperiaatteet – sen sijaan on ollut vähemmän esillä. Moraalisen monimerkityksisyyden kohtaamiselle ei ole vakiintunutta käsitteellistä viitekehystä ja sanastoa sosiaalityön itseymmärryksessä.

Sosiaalityön perinteiset lähestymistavat perheeseen ovat pitkälti ohittaneet läheisiteiden moraalisen ulottuvuuden vaikeissa elämäntilanteissa (Fleck-Henderson 1998). Ristiriitatilanteiden ratkomista nousevat helposti ohjaamaan selkeät psykologiset, juridiset tai lääketieteelliset argumentit. Ne jättävät käsittelemättä moraaliset ristiriidat painottamalla liberaaleille rationaalisille arvoille tyypillisiä universaaleja moraalisia periaatteita tai yksilön autonomiaa. (Haste 1998.) Pahimmillaan käsittelemättä jääneitä konfliktotilanteita perhetilanteita ratkotaan vuosien oikeusprosesseissa. Perhetilanteisiin liittyvien moraalisten ristiriitojen ratkaiseminen edellyttää kiistanalaisten asioiden arvottamista ja sellaisten ratkaisujen hakemista, jotka kiistan osapuolet voisivat kokea reiluiksi ja oikeudenmukaisiksi.

Puheenvuorossani hahmottelen oikean ja väärän punnintaan liittyvää moraalista järkeyttä yhtenä mahdollisena sosiaalityön tietämisen tapana kiistanalaisissa ja epäselvissä työtilanteissa. Vaikka keskustelen lasten ja perheiden parissa tehtävästä sosiaalityöstä, moraalisten ristiriitojen kohtaaminen koskettaa paitsi sosiaalityötä yleensä, myös monia muitakin ammattikuntia, esimerkiksi lääkäreitä, juristeja ja opettajia (St. John 2009). Arjen moraalisen monimerkityksi-

syyden kohtaaminen on myös osa ihmisten jokapäiväistä elämää (Smart 2004; Sykes 2009, 8).

Etiikan ja moraalien uudelleen ajankohtaistuminen

Monet yhteiskunnalliset muutossuunnat ovat johtaneet eettisten ja moraalisten¹ kysymysten ajankohtaistumiseen ja uudelleen ajattelun tarpeeseen sosiaalityössä. Ymmärryksen syventäminen toimintavoiltaan monimutkaisissa, vaikeissa ja ratkaisunäkymiltään epäselvissä kysymyksissä on yksi aikalaiskeskustelussa esille nousseista tarpeista. Universaaleihin sääntöihin pitäytyvä etiikka – kuten sosiaalityön yleiset eettiset periaatteet – ovat usein riittämättömiä näiden kysymysten ratkaisemisessa. Yleiset periaatteet eivät kerro siitä, miten eettiset kysymykset kohdataan käytännön tilanteissa. Rinnalle on kaivattu dynaamisempaa, tilanneherkkää ja neuvottelullista moraalista järkeyttä tai eettistä punnintaa.

Nostan esiin lyhyesti joitakin erityisesti perheeseen kohdistuvan sosiaalityön kannalta keskeisiä, ristiriitaisia yhteiskunnallisia muutossuuntia, joiden vastareaktiona moraalinen järkeyttä on virinnyt huomion kohteeksi.

Ensinnäkin, kaikkialla länsimaissa perhettä koskevat arvot ovat liberalisoituneet ja moninaistuneet. Yhteiskunnassa on läsnä samanaikaisesti monia, keskenään kilpailevia ja ristiriitaisia perhesuhteita määrittäviä normeja. Perhesuhteiden moraalikoodisto rakentuu enenevästi ihmisten henkilökohtaisina käytäntöinä ja ratkaisuina, induktiivisen etiikan varassa. Vanhemman ja lapsen suhdetta kuitenkin yhä säädellään yhteiskunnan asettamin ulkoisin normein, kuten lainsäädännön avulla. (esim. Lewis 2001; Smart 2004.)

Toiseksi, lasten ja perheiden parissa toimivan sosiaalityön toimintaympäristö on vahvassa muutoksessa. Vapaan talouden ideologian voi-

mistuminen ja hyvinvointijärjestelmien uudelleen organisointi ovat asettaneet keskiöön julkisten palveluiden taloudellisen kannattavuuden. Markkinamoraali ja yksilöoikeudet ovat nousseet sosiaalisen oikeudenmukaisuuden periaatteen rinnalle sosiaalityön moraalisen oikeuttamisen kehiksenä. (Bauman 2000; Banks 2008, 1239; Lonne ym. 2009, 115; St. John 2009.)

Kolmanneksi, sosiaalityön aikalaiskeskustelu on enenevästi huolissaan julkispalveluiden muuttuvaan toimintaympäristöön ja -politiikkaan kietoutuvasta ammatillisen haurastumisen ilmiöstä. Esimerkiksi englanninkielisissä maissa, joissa suomalaista kunnallista lastensuojelun sosiaalityötä vastaava työ on nykyisin tiukasti ohjeistettua ja riskiarvioinnin tekniikkoja soveltavaa työtä, kannetaan huolta lastensuojelun kyvystä reagoida monimutkaisiin, kilpailevia todellisuustulkintoja sisältäviin ja eettisesti latauneisiin ongelmatilanteisiin. (esim. Parton 2008; Lonne ym. 2009.)

Kun varmuus vaihtuu monimerkityksisyydeksi ja epäily astuu luottamuksen tilalle, tilanne kutsuu moraalista järkeilyä, sanoo globaaleja muutostrendejä ihmisten arjen paradokseina tutkinut antropologi Karen Sykes (2009). Moraalinen järkeily viriää ristiriidasta, kun olemassa olevat säännöt tai rutiiniksi muodostuneet käytännöt eivät toimi. Sykes esittää, että moraalinen järkeily on tämän ajan käsite, sillä sekin on paradoksaalinen. Se käsittää kaksi erivireistä sanaa, oikeaa ja väärää ilmentäviä arvoja koskevan moraalien ja rationaaliseen päätöksentekoon perustuvan järkeilyn. Käsite linkittää kielen, logiikan, tietoisuuden ja toiminnan. (Sykes 2009, 25.) Myös ammattien kehitystä ja organisaatioiden muutosta tutkinut Edward P. St. John (2009, xii) peräänkuuluttaa diskursiivisen tilan raivaamisen tärkeyttä moniulotteiselle moraalille järkeilylle asiantuntijakäytäntöjen ongelmatilanteissa. Hänen mukaansa se palkitsee pitemmän päälle lisääntyneenä monimutkaisuuden ymmärryksenä. (St. John 2009, xii.)

Moraalisen järkeilyn empiirinen tutkimus

Moraalisen järkeilyn tutkimukselliset juuret ovat moraalipsykologiassa ja filosofiassa. Sosiaalityeissä moraalisen järkeilyn tutkimus on ollut näihin päiviin saakka vähäistä. Kiinnostus siihen on virinnyt samalla kun pyritään tarttumaan yhteiskuntien epävarmuuden ja kompleksisuuden kysymyksiin. Mielenkiinto on suuntautunut moraalisen tai eettisen punninnan ja sitä seuraavien valintojen tarkasteluun ihmisten arkisena sosiaalisena toimintana. Taustamootorina saattavat silti toimia yhteiskunnalliset ja globaalit muutosprosessit, joiden merkitystä selvitetään paikallisesti. Tässä vielä iduillaan olevassa suuntauksessa hyödynnetään erilaisia laadullisia, tapaustutkimuksellisia otteita, kuten narratiivista (Wilks 2005), etnografista (Sykes 2009), sosiaaliseen toimintaan ja käytäntöihin (Fleck-Henderson 1991; Kurri & Wahlström 2005; St. John 2009) kiinnittyviä lähestymistapoja. Pyrkimyksenä on lähestyä moraalista järkeilyä mahdollisimman avoimesti, etukäteiskategorisointia välttäen. Ajatus on, että moraalisen järkeilyn tavoittaminen edellyttää tilanneherkkää seulomista. Kiinnostus suuntautuu toimijoiden moraaliseen järkeilyyn arvoristiriitilanteissa ja tätä koskevaan neuvotteluun, valintoihin ja niiden perusteluihin.

Moraalisen järkeilyn tutkimuksen lähtökohtana ovat perinteisesti toimineet arvokonfliktiin liittyvät moraaliset dilemmat. Eryteisesti arkiseen toimintaan kohdistuvan sosiaalityeellisen tutkimuksen myötä on alettu korostaa myös kantaa, että arjen eettiset kysymykset esiintyvät harvoin dilemman muodossa. Moraalinen järkeily voi olla myös lähes huomaamatonta valintojen tekoa ohikitävien jännitteiden ja vastaan tulevien arjen paradoksien välillä. Täysin automatisoituneena valinnat eivät edellytä moraalista järkeilyä. Ranskalainen sosiologi Laurent Thévenot (2002) esittää, että moraalinen on laajennettava tarkoittamaan arkista arviointia ja arvottamista, oleellisen valikointia. Kriteerinä tässä toiminnas-

sa on jonkinlainen käsitys hyvästä – oli sillä perinteisesti ymmärretty moraalinen lataus tai ei.

Itse kiinnostuin moraalisen järkeilyn merkityksestä sosiaalityön kohtaamisissa perhekonflikteissa erään tutkimushankkeen yhteydessä. Kollegaani Tarja Pösöä ja minua oli pyydetty tarkastelemaan lapsen etua valvotuissa tapaamisissa. Kyseessä oli verraten uusi työkäytäntö, jossa vanhempien eron tai lapsen huostaanoton myötä toisistaan erillään asuvat vanhemmat ja lapset tapasivat toisiaan viranomaisten valvomisissa tiloissa. Perustelu ratkaisulle oli yhtäältä tapaamisiin liittyvä väkivallan uhka (vanhemman taholta) ja toisaalta lapsen oikeus perheyhteyteen. Lapsen läheisten ihmissuhteiden ylläpito ja samoilta läheisiltä suojaaminen paradoksaalisessa paketissa. Paradoksien kirjoa lisäsivät lapsen, isän ja äidin sekä eri viranomaisten keskenään kiistanalaiset näkemykset tapaamisten oikeutuksesta. Lapsi saattoi ponnekkaasti vastustaa vanhempansa tapaamisia. Vanhempi vetosi oikeuden määräykseen tapaamisten järjestämiseksi. Perheneuvola suositti tapaamisten lopettamista. Tapaamisia valvovat työntekijät olivat hämmennyneitä ja toistelivat, onko oikein, että tuemme tällaista toimintaa. Virinnyt hämmennys oli ennen kaikkea moraalinen. Monimutkainen tilanne ja siihen sisältyvät moraaliset ristiriidat panivat epäilemään toiminnan logiikkaa ja oikeutusta. (Forsberg & Pösö 2008.)

Ottamalla moraalisen järkeilyn systemaattisen analyysin kohteeksi havaitsimme, että universaali, lapsen yksilöoikeuksien moraalista ilmentävä, oletus tapaamisista lapsen etuna purkautui, kun tapaamisten logiikkaa arvioitiin paikallisesti ja läheltä. Sitä kyseenalaistivat tapaamisia valvovien työntekijöiden moraalinen huoli pelkäävistä, hämmennyneistä, manipuloiduista ja vastuuta ottavista lapsista. Näiden puheeksi ottaminen toi esille toiminnassa olevia tiedon aukkoja ja uuden tutkimustiedon tarpeita. Tapaamistilanteissa havaitsimme myös onnellisia lapsia, mikä ei aiheuttanut moraalista huolta, vaan todensi

valvottujen tapaamisten universaalia ideaalia. (Forsberg & Pösö 2008.)

Leena Autonen-Vaaraniemen kanssa toimittamassani artikkelikokoelmassa (Forsberg & Autonen-Vaaraniemi 2011) tarkastellaan moraalista järkeilyä lasten ja perheiden parissa tehtävän sosiaalityön käytännöissä sekä asianosaisten perheenjäsenten jäsenyyksissä. Ruohonjuuritason moraalisen järkeilyn analyysi avaa näkyvän universaalien moraaliperiaatteiden myötä kehkeytyviin paikallisiin ja tilannekohtaisiin moraalisiin ristiriitoihin. Yleisimmät niistä syntyvät lapsen oikeuksien ja perheyhteyden normien ristiriidoista. Suurinta moraalista huolta aiheuttavat tilanteet, joissa isän tai äidin intressit polkevat lapsen intressit – lapsen edun nimissä.

Moraalisen järkeilyn lupaus

Sosiaalityön teoriakeskusteluissa perheisiin suuntautuvaa muutostyötä on tavattu lähestyä erilaisten perheongelmien tutkimustraditioiden lähtökohdista. Näin perheongelmat paikantuvat yhtäältä perheen sisään erilaisiksi ihmissuhdeongelmiksi ja toisaalta laajemmista yhteiskunnallisista tekijöistä, kuten taloudellisesta lamasta, työttömyydestä ja sosiaalietujen leikkauksesta seuraaviksi ongelmiksi. Perheongelmia pyritään myös ennakoimaan ja ehkäisemään esimerkiksi riskien tunnistamisen avulla. Nämä tunnettuun tietoon perustuvat lähestymistavat ovat kuitenkin usein riittämättömiä ja ilmiötä liiaksi yksinkertaistavia silloin kun ollaan tekemisissä epäselvien, monimutkaisten, kiistanalaisten ja eettisesti haastavien ongelmatilanteiden kanssa. Myös perheongelmien tulkinnallisuutta painottavat relativistiset traditiot, joissa ongelmat nähdään suhteellisempina, aikaan, paikkaan, puhuja-asemaan ja osapuolten neuvotteluun liittyvinä ilmiöinä, saattavat sivuuttaa sosiaalityön kaltaisessa asiantuntijatyössä väistämättä läsnä olevan eettisen vastuun.

Asiantuntijakäytännöissä suppea, mekaanisesti orientoitunut tietokäsitys jättää käsittelemättä hyvää ja pahaa, oikeaa ja väärää koskevat arvokysymykset. Sen sijaan etiikka suuntaa huomion epävarmuuteen: se peräänkuuluttaa jatkuvaa pohdintaa oikean ja väärän, hyvän ja pahan välillä (Venkula 2005, 34). Moraalinen järkeily niveltyy monimutkaisissa ja epäselvissä ongelmanratkaisutilanteissa tarvittavaan tietoon ja osaamiseen. Tällaisen näkökulman käsitteellisen jäsentämisen kehittämistä ja esillä pitämistä on tuotu viime aikoina toistuvasti esille kansainvälisessä perheitä ja lapsia koskevassa sosiaalityökeskustelussa (esim. Taylor & White 2006; Lonne ym. 2009). Moraalisen järkeilyn uskotaan syventävän ammattilaisten toimintakapasiteettia.

Moraalisessa järkeilyssä on kysymys arjen ruohonjuuritasolla kohdattavista arvostiriidoista ja niiden ratkaisemisesta. Moraalinen järkeily peilaa sitä, miten universaalit moraaliperiaatteet toimivat käytännössä tai millaisia uusia moraalisia haasteita yhteiskunnalliset muutokset tuovat ihmisten arkeen. Vaihtoehtojen punnintaan liittyvä moraalinen järkeily kehittää ongelmanratkaisutaitoja ja kykyä ymmärtää monimutkaisuutta. Moraalinen järkeily voi olla yksi ammattilaisten tiedonmuodostuksen apuväline kiistanalaisissa ja epäselvissä työtilanteissa. Moraalisen järkeilyn tutkimus lisää herkkyyttä eettisille kysymyksille, mikä on ylipäätään moraalisen järkeilytoiminnan ehto. Tunnistaessaan olemassa olevan tiedon rajoja ja puutteita – uuden tiedon tarpeita – moraalinen järkeily ei ole myöskään tieteellisen faktatiedon kilpailija, pikemminkin sen aukkopaikkojen osoittaja.

***

Palataanpa vielä alun neljän miehen ja vauvan esimerkkiin. Sarjan loppuun saakka seuranneet tietävät, että paikallisten sosiaalityöntekijöiden päätös olla sijoittamatta lasta lastenkotiin osoit-

tautui oikeaksi valinnaksi. Universaaliksi toimintaohjeeksi sitä ei kaikkiiin lastensuojelutilanteisiin kuitenkaan voi antaa. Siksi tarvitaan tilannekohtaista moraalista järkeilyä.

Viite

¹ Käytän moraalin ja etiikan käsitteitä tässä yhteydessä pitkälti keskenään vaihdettavina tai limitteinä käsitteinä (vrt. Banks & Gallagher 2009, 16).

Kirjallisuus

Banks, Sarah (2008) Critical Commentary: Social Work Ethics. *British Journal of Social Work* 38 (2), 1238–1249.

Banks, Sarah & Gallagher, Ann (2009) Ethics in professional life. *Virtues for health and social care*. Hampshire & New York: Palgrave MacMillan.

Bauman, Zygmunt (2000) Am I my brother's keeper? Special Essay. *European Journal of Social Work* 3 (1), 5–11.

Fleck-Henderson, Ann (1991) Moral reasoning in social work practice. *Social Service Review* 65 (2), 185–202.

Fleck-Henderson, Ann (1998) The Family as Moral Community: a social work perspective. *Families in society. The Journal of Contemporary Human Services*, May-June, 235–239.

Forsberg, Hannele & Autonen-Vaaraniemi, Leena (toim.) (2011) Moraalinen järkeily ja kiistanalaiset perheikäytännöt. *Sosiaalityön näkökulma* (tulossa).

Forsberg, Hannele & Pösö, Tarja (2008) Ambiguous position of the child in supervised meetings. *Child & Family Social Work* 13 (1), 52–60.

Haste, Helen (1998) Communitarianism and the Social Construction of Morality. *Studies on Moral development and Education*. Featured articles. [online] <URL: <http://tiger.uic.edu/~Inucci/MoraleEd/articles.html>>. Luettu 10.1.2006.

- Kurri, Katja & Wahlström, Jarl (2005) Placement of responsibility and moral reasoning in couple therapy. *Journal of Family Therapy* 22 (4), 352–369.
- Lewis, Jane (2001) *The end of marriage? Individualism and intimate relations?* Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Lonne, Bob & Parton, Nigel & Thomson Jane & Harris, Maria (2009) *Reforming Child Protection*. London and New York: Routledge.
- Parton, Nigel (2008) Changes in the form of knowledge in social work: From the 'social' to the 'informational'? *British Journal of Social Work* 38, 253–269.
- Smart, Carol (2004) Changing Landscapes of Family Life: Rethinking Divorce. *Social Policy and Society* 3 (4), 401–408.
- St. John, Edward (2009) *College Organization and Professional Development. Integrating moral reasoning and reflective practice*. New York & London: Routledge.
- Sykes, Karen (2009) *Residence: Moral reasoning in a common place – paradoxes of a global age*. Teoksessa Karen Sykes (toim.) *Ethnographies of moral reasoning. Living paradoxes of a global age*. New York: Palgrave/Macmillan, 3–40.
- Taylor, Carolyn & White, Sue (2006) Knowledge and Reasoning in Social Work: Educating for Humane Judgement. *British Journal of Social Work* 36 (6), 937–954.
- Thévenot, Laurent (2002) Which road to follow? The moral complexity of an "equipped" humanity. Teoksessa John Law & Annemarie Mol (toim.) *Complexities. Social Studies of knowledge practices*. Durham & London: Duke University Press, 53–87.
- Venkula, Jaana (2005) *Epävarmuudesta ja varmuudesta*. Helsinki: Kirjapaja.
- Wilks, Tom (2005) Social Work and Narrative Ethics. *British Journal of Social Work* 35 (26), 1249–1264.